

Ж.О. Жур

**ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА – БОГДАН**

УДК 075.3
ББК 74.268.77
Ж-91

Жур Ж.О.

Ж-91 Етика. 5 клас: Довідник школяра. — Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2009. — 116 с.

ISBN 978-966-10-0475-6

Посібник укладено відповідно до чинної навчальної Програми з етики для загальноосвітніх закладів з 12-річним навчанням. Видання містить узагальнений теоретичний матеріал про категорії та поняття етики. Послідовний доступний виклад матеріалу допоможе учням у формуванні моральних якостей, культури поведінки в різних життєвих ситуаціях.

Довідник стане у нагоді учням, учителям, вихователям, батькам.

УДК 075.3
ББК 74.268.77

*Охороняється законом України про авторське право.
Жодна частина даного видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу автора чи видавництва*

ISBN 978-966-10-0475-6

© Ж.О. Жур, 2009
© Навчальна книга — Богдан,
макет, художнє оформлення, 2009

ПЕРЕДМОВА

Етика — філософська наука, яка досліджує виникнення та функції моралі. Цей курс став обов'язковим шкільним предметом для учнів 5 і 6 класів.

Об'єм матеріалу та послідовність його вивчення подано відповідно до чинної Програми з етики для 5 класу.

Змістом довідника є узагальнений теоретичний матеріал про категорії і поняття етики: добро, зло, емоції, почуття, етикет, тактовність, хамство, сором, совість, чуйність, дружба, вірність, любов, манери, безкорисливість, щирість, честь, гідність, егоїзм, колективізм, духовність, благородство, благодійність тощо.

Системний виклад матеріалу допоможе учням у формуванні моральних якостей, культури поведінки в різних життєвих ситуаціях: у школі, в сім'ї, в храмі, на святі, в музеї, в бібліотеці, в гостях, в поліклініці, на вулиці, на відпочинку в лісі й т.д.

Учні ознайомляться з особливостями телефонних розмов, листування, культурою мовлення та невербального спілкування.

Довідник призначений не лише для учнів п'ятого класу, а й взагалі для усіх школярів.

Посібник стане у пригоді вчителям, вихователям, батькам, студентам, працівникам різних професій.

Цю книгу бажано мати у кожній сім'ї.

Зміст

Передмова	3
I. Вступ	7
Що вивчає етика	7
а) Що таке етика.....	7
б) Для чого вивчають етику.....	8
в) Як пов'язані етика та духовний світ людини.....	9
г) Якими є важливі людські чесноти	9
Тема I Чим керується людина у вчинках та поведінці	12
1. Як розрізнити добро і зло	12
а) Добро і зло	12
б) Чому люди повинні вибирати між добром і злом	13
в) Що означає бути доброю людиною	14
г) Що таке добродійність	15
2. Як наші вчинки впливають на наше життя	15
а) Що таке вчинок.....	15
б) Який вчинок називають подвигом.....	15
в) Як впливають емоції та почуття на нашу поведінку	17
г) Як навчитися керувати собою.....	17
д) Що допомагає уникнути помилок та негативних наслідків учинків.....	18
3. Як співвідносяться мораль і етикет.....	19
а) Мораль і етикет	19
б) Які етикетні правила на щодень є найважливішими	20
в) До чого призводить незнання етикетних правил.....	24
Тема II Які правила визначають гармонію людини із собою та з найближчим оточенням	26
1. Що означає бути щасливим	26
б) Що таке людська індивідуальність та відчуття гармонії в собі.....	28
в) Чому важливо правильно оцінювати себе	28
2. Що таке гідність та честь.....	31
а) Про гідність і честь.....	31
б) Чому не можна принижувати людську гідність.....	31
в) Чому кожна людина гідна поваги	32
г) Як не втратити гідність.....	32
3. Коли нам буває соромно.....	34
а) Що таке совість	34
б) Як пов'язані совість і відповідальність	34
в) Зв'язок відповідальності перед собою і перед іншими	35
г) Коли людині буває соромно	36
д) Чому важливо знати думку інших про себе.....	36
е) Коли люди відчувають провину	37
4. Яку роль відіграє у житті людини родинне коло	38
а) Чому необхідні взаємна повага, допомога і чуйність у родинному колі.....	38
б) Сімейні свята і традиції	39
в) Якими мають бути сімейні обов'язки.....	41
г) Як уникнути конфлікту в стосунках із рідними	41
5. З чого починається дружба і вміння дружити.....	44
а) З чого починається дружба і вміння дружити	44
б) Кого ми називаємо другом.....	45

в) За що ми цінуємо своїх друзів.....	46
г) Учитель — ваш справжній друг	47
6. Якими є моральні основи товаришування	48
а) Моральні основи товаришування	48
б) Як вирішувати конфліктні ситуації	49
в) Що таке колектив.....	50
г) Що таке честь колективу.....	50
д) Як відрізнити справжній та вигаданий авторитет	51

Тема III Якими є моральні норми та правила співжиття в людському суспільстві..... 53

1. Як і чому виник етикет	53
а) Як виникали правила етикету	53
б) Що таке церемонії, етикетні кодекси	54
в) Які манери вважаються гарними.....	56
2. Якими є моральні норми в культурі українського народу	58
а) Моральні норми	58
б) Яку роль відіграють для українців найкращі народні звичаї.....	60
в) Якими є звичаї різних народів, які живуть в Україні	63
3. Чому люди поважають звичаї, традиції і закони	64
а) Звичаї, традиції, закони	64
б) Чому треба поважати гідність і права людини	67
в) Що означає бути громадянином своєї держави.....	68
г) Як бути корисним суспільству.....	70
4. У чому полягає основний зміст «золотого правила» моралі.....	71
а) «Золоте правило» моралі	71
б) Поняття моральної норми.....	72
в) Люддяність і справедливість.....	73
г) Що таке пристойність	74

Тема IV Що означає дотримуватися норм етикету в повсякденному житті

1. Що таке спілкувальна поведінка та мовний етикет.....	75
а) Культура спілкування	75
б) Що означає бути цікавим і приємним співрозмовником. Які є моральні основи спілкування	76
2. У чому виявляється вміння користуватися мовним етикетом	78
а) Важливість дотримання правил мовного етикету	78
б) Як звертатися до людей. Як вибачатися і пробачати.....	79
в) Як чемно відмовитися чи погодитися. Як висловлювати вдячність.....	80
3. Як спілкуватися, долаючи відстані (дистанційне спілкування).....	80
а) Коли доречно користуватися телефоном	80
б) Що означає «вміти листуватися».....	83
в) Як оформити лист, що надсилається в мережі Інтернет	84
г) Робота з комп'ютером.....	86
д) Телебачення.....	86
4. Які є основні правила невербального спілкування.....	87
а) Невербальне спілкування	87
б) Коли жести бувають красномовнішими за слова	88
в) Чому жести багатозначні	89
5. Чому одяг є виявом індивідуальності.....	91
а) Одяг і характер людини.....	91
б) Що таке мода і стиль	92
в) Як співвідносяться віяння моди та етикет	93

г) Як підібрати для себе одяг	94
6. Особливості поведінки в дні смутку та печалі	99
а) Що треба пам'ятати, відвідуючи хворого	99
б) Як поводитись у поліклініці та лікарні	100
в) Якими є особливості поведінки у дні смутку і печалі. Як висловлювати співчуття та утішати	101
г) Як відбуваються вшанування полеглих і поминальні дні	102
7. Яким є етикет особливих випадків та поведінка в різних життєвих ситуаціях.....	103
а) Поведінка на святі, весіллі	103
б) Поведінка у музеї, бібліотеці та театрі.....	104
в) Поведінка в гостях.....	106
г) Культура поведінки за столом.....	108
д) Як вибирають та приймають подарунки	111
е) Як влаштувати свято вдома чи в школі	113
Висновки.....	114
Література	115

I. Вступ

ЩО ВИВЧАЄ ЕТИКА

а) Що таке етика

Наш народ, народ вільної незалежної України, який починаючи з часів Київської Русі пройшов через багато випробувань і уже в ті далекі часи мав свою державність, культуру і етику, заслуговує на повагу та заможне, щасливе життя.

Ми, нащадки Ярослава Мудрого, Володимира Великого, Тараса Шевченка, Івана Франка, Михайла Грушевського, маємо чим пишатися, бо у нас є своя література, мистецтво, архітектура, наука. Гордістю нашою також є милозвучна українська мова, самобутні пісні, колядки і щедрівки, байки та казки, приповідки і коломийки. Ми вміємо все: і працювати, і вчитися, і святкувати. Але не кожен із нас опанував у достатній мірі етику людських стосунків.

Наша країна прагне бачити кожного з нас культурними, вихованими людьми, які люблять і поважають один одного і старших. Так склалося, що саме дорослі дбають про наш повсякденний добробут, про те, щоб ми любили свою землю, свою Вітчизну, щоб росли здоровими і сильними.

Що ж потрібно знати, щоб стати духовно розвинутою людиною?

Відповідь на це питання дає цікавий предмет — етика, наука про мораль.

Кожна людина має бути високоморальною і повинна дотримуватися певних норм.

Форми стосунків між людьми виробляє суспільство. Це або закони, що їх впроваджує держава, або загальноприйняті принципи, тобто неписані правила поведінки, які є основою моралі.

Мораль — це сукупність норм і принципів поведінки людей.

Моральний — духовний, внутрішній.

Моральна норма — вияв моралі як форми суспільної свідомості.

Моральний ідеал — найдосконаліший зразок особистості, яка наділена всіма доброчесностями (чеснотами).

Чесноти — окремі позитивні якості людини.

Етика — філософська наука, яка досліджує виникнення та функції моралі.

Термін «Етика» походить від давньогрецького слова «ethos» («etos»), яке спочатку означало спільне життя. Давньогрецький поет Гомер назвав етикою місце для проживання, людське житло. Пізніше це слово почало означати — звичай, правило.

Великий грецький філософ Аристотель (384—322 до н.е.) помітив, що людина має якості, не пов'язані з розумом, які він назвав душевними або чеснотами. Для позначення чеснот людської вдачі він утворив прикметник «етичний». Науку, що вивчає етичні чесноти, він назвав етикою.

Знаменитий римський філософ, політик, оратор Цицерон для перекладу слова «етичний» латиною використовує термін «моральний» («moralis»), який означає характер, темперамент, звичай. У IV ст. н.е. виник термін «мораль» («moralitas»).

Новоєвропейські мови запозичили ці терміни, які набули в них різного значення. В українській мові поширені поняття: «етика», «етичний», «мораль», «моральний».

Вирішуючи моральні проблеми, люди використовують потрібні терміни, наприклад, «добро», «зло», які запозичені з мови моралі, «свобода», «сором», «гріх», запозичені з наук, релігій тощо.

б) Для чого вивчають етику

Глобальні проблеми у всьому світі, в тому числі й в Україні, можуть бути вирішені людьми з морально чистими, гуманістичними поглядами. Ось чому етичні знання потрібні для розвитку духовної культури суспільства.

Етика має допомогти людині зрозуміти зміст життя, обґрунтувати моральні цінності, міжособисті стосунки, щоб кожен прагнув творити добро на Землі і борюся зі злом.

Етичні норми і принципи забезпечують суспільну злагоду, справедливість і взаємодію. Цим етика підтримує право на захист гіднос-

ті кожної людини, на її власну індивідуальність і життєву позицію. У цьому й полягає цінність етики як науки.

в) Як пов'язані етика та духовний світ людини

Етика тісно пов'язана з духовним світом людини. Духовно розвиненою людиною вважають таку особистість, яка багато знає і розуміє, вміє аналізувати свої і чужі вчинки, має почуття краси, добра і справедливості; у цієї особистості переважають духовні потреби над матеріальними. Вона здатна безкорисливо допомагати навіть незнайомій людині, вірно любити, співчувати чужій біді.

Духовність людини — це вміння попри все мріяти, фантазувати, робити світ кращим, не впадати у відчай. Духовно розвинена людина свідомо керує своїми вчинками і усвідомлює сенс свого життя на Землі.

г) Якими є важливі людські чесноти

Найкращі людські якості називають **чеснотами** тому, що завдяки чеснотам люди здатні творити добро.

Про ставлення людей до нас ми дізнаємося через їхню поведінку, адже вони можуть по-різному ставитися один до одного та до навколишнього світу. Лише моральні взаємини не завдають шкоди нікому.

Одним із складників людської культури є поведінка.

Поведінка — це сукупність дій людини, її ставлення до праці, сім'ї, оточуючих, науки, культури, мистецтва. За поведінкою судять про людину. Великий німецький поет Йоган Вольфранг Гете писав: «Поведінка — дзеркало, в якому кожен показує своє обличчя».

Невід'ємними рисами культурної поведінки людини є такі чесноти: **мудрість, ввічливість, привітність, доброзичливість, чесність, правдивість, скромність, гідність, благородство, добропорядність** тощо.

У Біблії сказано: «Головне — це мудрість; високо цінуй її, і вона возвеличить тебе; вона прославить тебе; покладе на твою голову прекрасний вінок».

Дуже високо цінуються в людині **чесність, правдивість**. Чесна людина завжди сумлінно виконує свої обов'язки. **Правдивість** створює між людьми взаєморозуміння, довіру, не допускає корисливості.

Чесна людина не буде давати пустопорожніх обіцянок, а дотримає слова і виконає обіцяне, чого б це їй не вартувало. Пригадаймо мудре прислів'я: «Не давши слова — кріпись, а давши — держись».

Така людина дбає про оточуючих, про їхню моральну чистоту, не терпима до ледарів, брехунів, нещирості, лицемірства, невинуватих хитрощів.

Чесна людина любить свою Вітчизну, має власну думку, не приховує злих намірів, а чинить справедливо, не втрачаючи гідності.

Однією із чеснот є **скромність**, що виховується ще з дошкільного віку, коли батьки привчають дітей не мати нерозумних бажань, вимог, вередувань.

І якщо вас із малих літ привчали йти проти брехні, уважно ставитися до інших, до їхньої праці, відпочинку, не привертати уваги виключно до себе, поважати самих себе — це дуже добре, бо ви ростете скромними, щирими, не егоїстичними.

Пішовши до школи, скромна дитина не буде переоцінювати свої знання і можливості, не принижуватиме однокласників, бо сама до себе ставитиметься самокритично і вимогливо.

А ось якщо виявляється у людини, зокрема, в учня, нескромність, наприклад, учитель поставив учневі не таку оцінку, на яку той претендував, виникає невдоволення. Учень заперечує: «Я все знаю!» А хіба може людина знати все? Замість того, щоб додатково попрацювати над собою, учень, виявивши нескромність, вимагає вищої оцінки. Свою правоту можна довести лише знаннями і працею, а не переоцінкою свого «Я».

Відомо, що чим більше людина переоцінює себе, тим менше її цінують інші.

Чудову пораду давав молоді видатний вчений Іван Петрович Павлов: «Ніколи не думайте, що ви все знаєте. І як би високо не оцінювали вас, завжди майте мужність сказати: «Я — неук».

Скромна людина буде робити добро не для того, щоб її похвалили чи виділили з-поміж інших, а заради того, щоб щиро, від душі,

зробити приємне і корисне людям, бо інакше вона чинити просто не може.

Така людина шляхетна, ввічлива, культурна, тактовна. Вона не буде голосно сміятися, виділятися особливим одягом, розв'язно поводитися, висувати себе на перший план, не маючи ніяких підстав для цього.

Але це зовсім не означає, що не треба старатись у праці та навчанні.

Також не треба плутати скромність із сором'язливістю. Буває, що учень знає матеріал, а відповідати соромиться, боїться. Якщо ви вірите у власні сили, знання і правоту, треба сміливо виступати перед колективом, й не зупинятися на досягнутому.

Водночас скромна і вихована людина не може терпіти чиїхось грубощів, безкультур'я, хамства, соромить порушника порядку. Вона розуміє жарти, з іронією ставиться до себе, її поважають за шляхетність, доброту, порядність. Вона красива душею, сердечна, чуйна, доброзичлива, привітна, делікатна.

Нескромні ж люди переоцінюють себе, чванливі, не прислухаються до думки інших. Їм треба завжди пам'ятати мудрість народну: «Можна бути скромним, не будучи мудрим, але не можна бути мудрим, не будучи скромним».

Про інші людські чесноти ми будемо говорити впродовж усього навчального курсу, бо знати їх потрібно кожному. Особливу ж увагу звернемо на **ввічливість**, яка є сумою вчинків, що визначають внутрішню культуру людини, бо саме ввічливість є ознакою глибини її духовного світу.

Тема I

Чим керується людина у вчинках та поведінці

1. ЯК РОЗРІЗНИТИ ДОБРО І ЗЛО

а) Добро і зло

«**Добро** — це максимальне щастя для щонайбільшої кількості людей», — зазначав Б. Рассел. Ще з дошкільного віку кожен із вас пам'ятає, що, слухаючи бабусині казки, так чекав гарного закінчення казки, щоб зло відступило, а добро перемогло. У житті ми також хочемо, щоб правда і добро панували скрізь, тому й про людину судимо передусім за тим, як вона працює, вчиться, поводитьься, як ставиться до інших, природи, суспільства, виконання законів держави. Та цього мало. Добра, вихована людина не тільки сама не буде робити поганого, а й зуміє зупинити того, хто порушує правила громадського співжиття. Вона не тільки не зламає гілки дерева, яке прикрашає вулицю міста, не вирве з коренем у лісі лікарську рослину, нікого не образить, а й зуміє зупинити злодія, бракон'єра, хулігана, кожного, хто заважає нормальному існуванню суспільства.

У житті людини існують моральні норми, якості, ідеали, які є моральними цінностями. Поряд із ними існує ціла система понять, що подає більш високий рівень цінностей моральної свідомості, бо ці поняття регулюють поведінку людини. Це, насамперед, поняття добра і зла.

Добро — це здатність людини творити благо на користь суспільства, іншої людини і довкілля. Це усе позитивне в житті людей, що відповідає їхнім інтересам, бажанням, мріям.

На різних етапах розвитку суспільства люди по-різному уявляли добро. Спочатку в це поняття вкладали ідею цінності матеріальних благ. З розвитком духовної культури, зокрема, моралі, під добром

стали розуміти гуманність, свободу, духовність, доброзичливість, співпрацю, милосердя, співчуття, щедрість, людяність, честь.

Отже, добро — одне з понять моральної свідомості.

Доброчинною називають людину, яка приносить користь, дає добро, надає матеріальну допомогу бідним.

Добро — це взаєморозуміння, взаємодопомога, співпраця, повага, співчуття, співпереживання, милосердя, щедрість, людяність, честь.

Поняттям «**зло**» зазначають те, що є шкідливим і руйнівним для здоров'я і душі людини, навколишнього середовища, суспільства і країни, тобто це поняття — протилежне добру.

Зло — це все те, що перешкоджає єднанню людей, тобто насильство, злочинність, грубість, байдужість, егоїзм, підлість.

Зло — одне з основних понять моральної свідомості, у якому відображаються негативні риси суспільного і морального життя людей.

Боротьба добра і зла — головний зміст морального розвитку суспільства.

б) Чому люди повинні вибирати між добром і злом

Кожна людина буде спроможна відрізнити зло від добра, якщо керуватиметься простим правилом: **не роби іншому того, чого не зичиш собі**.

Бездуховність, як вияв зла, руйнує моральність суспільства. Вона, можна сказати, перетворює людину на тварину. Тих, що сіють бездуховність, називають **нелюдами**, бо вони породжують війни, злочинність, байдужість, розпусту, згубні звички, знущуються зі слабших та беззахисних, б'ють та залишають рідних дітей.

Людина особисто відповідає за свої вчинки перед родиною, друзями, колективом, народом, людством і своєю совістю. Учень відповідає за зроблене ним перед однокласниками, вчителями, школою, батьками.

Кожна людина наділена правом робити вибір між добром і злом. Вона особисто повністю відповідає за цей вибір. Щоразу треба добре замислитися над змістом цих понять і над тим, до чого може при-

звести зло, адже ж від цього вибору залежить життя кожного з вас сьогодні і в майбутньому.

Добро в суспільстві виявляється у злагоді, спокої, матеріальному забезпеченні та вірі у завтрашній день. Добро дає можливість відкритися для найкращих моральних якостей людини. Особливо прикрашають людину такі моральні якості, як **щедрість, людяність, честь**.

Щедрість — це вміння ділитися з іншими своїми коштами, майном.

Щедрий той, хто радо надає матеріальну допомогу іншому, нічого не шкодує для оточуючих.

Людяність — це повага до людей, співчуття і довіра до них, великодушність, самопожертва заради інших.

Чесць — це суспільно-моральна гідність людини, що викликає і підтримує загальну повагу, почуття гордості, пошану.

Королевою всіх якостей є **мудрість**. Дуже важливо чинити тільки добрі справи, утримуватися від заздрості та помсти, не бажати іншому зла. Треба радіти чужим успіхам, як своїм, у сім'ї та в класному колективі, розділяти чужі негаразди, співчувати, а не ображати чи принижувати когось, підносячи своє «я».

в) Що означає бути доброю людиною

Великою повагою користуються люди чуйні, щирі, уважні до оточуючих, які співчують чужим невдачам. Вони важко переживають, якщо хтось коїть зло.

Тому не треба допускати брехні, сварок, злослів'я, а жити мирно, прощати образи, а якщо самі когось образили, потрібно вибачитись.

Ставтесь один до одного з повагою, будьте доброзичливими до кожного, хто потребує допомоги. Провідайте хворого, допоможіть нужденним, підтримайте друга, якщо йому важко, скажіть тепле слово, допоможіть людині, якщо вона зробила щось погане і хоче виправити свою помилку, тобто будьте добрими людьми.

У класному колективі треба допомогти слабшому у навчанні, допомагати друзям позбутися поганих звичок.